
PRIKAZ

Milenko Popović
Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

**POREDBA SUSTAVĀ I FUNKCIONIRANJA SUVREMENIH
SLAVENSKIH JEZIKA, 2: FONETIKA / FONOLOGIJA**

**(KOMPARACJA SYSTEMÓW I FUNKCJONOWANIA
WSPÓLCZESNYCH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH, 2:
FONETYKA / FONOLOGIA)**

Sveučilište u Opolu – Instytut za poljsku filologiju: Opole, 2007.

Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 2: Fonetika / Fonologia naslov je zbornika, koji je – kako je navedeno – izdao Instytut za poljsku filologiju Sveučilišta u Opolu. Dajemo prikaz toga zbornika.

Na stranici je 9. *Uvodna riječ (Słowo wstępne)* koju je potpisao Stanisław Gajda, iz koje se doznaje da se 1993. počeo ostvarivati veliki projekt. Prva je etapa njegova ostvarenja dala 14 svezaka serije *Najnovija povijest slavenskih jezika (Najnowsze Dzieje Języków Słowiańskich – Opole, 1996. – 2003.)*. Svaki je svezak kolektivna monografija posvećena jednome od slavenskih jezika poslije Drugoga svjetskog rata (urednik sveska *Hrvatski jezik – Opole, 1998.* – bio je Mijo Lončarić). Nakon ostvarenih ciljeva prve etape započela je druga, u okviru koje je u Opolu 2003. objavljen prvi svezak nove serije *Poredba suvremenih slavenskih jezika (Komparacja Współczesnych Języków Słowiańskich): Tworba riječi / Nominacja (Słowotwórstwo / Nominacja)*. Ova je knjiga 2. svezak, čije je objavljivanje pripremila međunarodna skupina na čelu s Irenom Sawickom iz Torunja (Toruń), a koordinator je ovoga projekta Stanisław Gajda iz Opolu.

Ima dva glavna dijela: do naslova i od naslova *Synopsis*, prema čemu su dani i redni brojevi odjeljaka.

Sadržaj (Spisek treści) ove knjige (2. sveska) počinje na 5. stranici, a *Adrese autora (Adresy autorów)* završavaju na stranici 639.

Uvod su (*Wstęp*, str. 11-15) potpisali Stefan Grzybowski i Irena Sawicka. U njemu kažu: premda među slavenskim jezicima nema bitnih tipoloških razlika (ni s gledišta gramatike, semantike, fonetike i fonologije – svi su sintetični, više

ili manje fleksijski i svi pripadaju tzv. suglasničkim jezicima), ima ih u stupnju zastupljenosti pojedinih karakteristika, za što postoje unutarnji i vanjski razlozi. Izrazito orijentalni tip slavenske fonetike koji se je ostvarivao u praslavenskom, vjerojatno pod utjecajem nekih altajskih jezika, sastojao se u tzv. silabičkom sinharmonizmu: ispred prednjih su vokala meki suglasnici, ispred stražnjih tvrdi, riječ je dakle o silabofonemima tipa *CV*. Meki su se suglasnici dalje razvijali u dva smjera: mekoća, koja je ovisila o fonetskom okruženju, mogla se pojačati, fonologizirati (sjever i istok), ili oslabjeti i nestati (jug), pri čemu je oslabjela veza između segmenata sloga. Govore o nestanku / vokalizaciji *jerova* i nastanku zatvorenih slogova, pojavi dinamičkog naglaska i redukciji vokala te nekim drugim pojavama, i to u širokom, "općeslavenskom" planu, da bi nakon toga *Uvoda* otvorili prostor za konkretnija (i konkretna) razmatranja.

Na stranicama 17. – 20. pregledno su navedeni svi u ovome svesku upotrijebljeni znakovi ostvarenih transkripcija (*Użyte w tomie znaki transkrypcyjne*).

Od stranice 21. počinje prvi odjeljak prvoga dijela, označen brojem 1., pod naslovom *Palatalnost (Palatalność)*, koji završava na stranici 120. U njemu su tekstovi pod brojevima 1.1., 1.2., 1.3., 1.4. Autorica je prvoga: *Palatalnost kao jedan od temeljnih razvojnih čimbenika slavenske fonetike i osnova za tipološko razlikovanje (Palatalność jako jeden z podstawowych czynników rozwojowych fonetyki słowiańskiej i podstawa typologicznego zróżnicowania* – str. 21-28) već spomenuta Irena Sawicka. U drugome Leonid Kasatkin (Леонид Касаткин) pokazuje prijelaz suglasničkih skupova *C'C' > CC'* u suvremenome ruskom jeziku, a treći i četvrti tekst raspravljaju o ostvarenju palatalizacije u poljskom.

Na stranicama 121. – 174. drugi je odjeljak, naslovljen: *Slog (Sylaba)*. I njega, pod brojem 2.1., otvara Irena Sawicka (*Tipološko razlikovanje slavenskih slogovnih modela / Zróżnicowanie typologiczne słowiańskich modeli sylabicznych*), a tekst počinje rečenicom: "Slavenski su jezici s obzirom na segmentne modele sloga na europskom tlu posve iznimna pojava." Govori, među ostalim, o sonantima u sustavu sloga, jednovršnim i dvovršnim slogovima i, u vezi s razvojem strukture sloga u slavenskim jezicima: "Nestanak je slabih *jerova* izazvao revoluciju u slavenskoj fonetici – ne samo da su nastali zatvoreni slogovi i nove kombinacije praskavih suglasnika na kraju sloga nego su nastali i dvovršni slogovi." O najnovijim promjenama u strukturi sloga u ruskom jeziku, pod brojem 2.2., govori Tatiana Zinowiewa. Raspravlja o izgovoru sonanata među šumnicima, iza njih, uključujući i položaj na kraju riječi, ispred njih, a donosi i puno tablica koje pokazuju rezultate provedenog ispitivanja. Pod brojem 2.3. Irena Sawicka iznosi svoja zapažanja o slogu u bjeloruskom jeziku. Njegov model smatra dosta neobičnim među sjeveroistočnim slavenskim jezicima, vidi neke crte koje se nalaze i u ukrajinskom, navodi proteze.

Treći je odjeljak (str. 175-198) pod naslovom *Sandhi*. Prva se u njemu, pod brojem 3.1. i naslovom *Asimilacije s gledišta zvučnosti (Upodobnienia pod względem dźwięczności)*, pojavljuje Irena Sawicka, koja govori o asimilaciji

unutar riječi i na mjestu dodira riječi u slavenskim jezicima, kaže da je regresivna i, što je također poznato, konstatira da je u tome iznimka ukrajinski jezik, u kojem zvučan ispred bezvučnoga ostaje zvučan. Pod brojem 3.2. Anna Korytowska i Irena Sawicka govore o balkanskim odstupanjima od slavenskoga *sandhi* (*Balkańskie odstepstwa od słowiańskiego sandhi*), pri čemu se bave makedonskim i srpskim, a Ljudmyla Homenko (Людмила Хоменко) pod brojem 3.3. prikazuje asimilaciju po zvučnosti u suvremenome ukrajinskom jeziku (*Асиміляція за участю голосу в сучасній українській мові*), koji je uvijek "malo drugačiji".

Na stranicama je 199. – 217. četvrti odjeljak prvoga dijela: *Primjedbe u vezi s količinskim karakteristikama slavenske fonetike (Uwagi na temat ilościowej charakterystyki fonetyki słowiańskiej)*, čije su autorice Anna Korytowska i Irena Sawicka. Pod brojem 4.1. daju opću karakteristiku (*Charakterystyka ogólna*), pod brojem 4.2. govore o skupovima vokala (*Grupy samogłoskowe*), a pod brojem 4.3. o suglasničkim skupovima (*Grupy spółgłoskowe*). Pri tome donose 12 tablica u kojima su slavenski jezici poredani s obzirom na rezultate analize njihove konsonantnosti i vokalnosti u raznim pozicijama i s raznih aspekata.

Peti je odjeljak (str. 219-298) pod nazivom *Prozodija (Prozodia)*. Irena Sawicka pod brojem 5.1. iznosi osnovne činjenice u vezi s prozodijom riječi i fraze (*Podstawowe fakty z zakresu prozodii wyrazu i frazy*), pa govori o mjestu naglaska riječi u slavenskim jezicima, vrstama toga naglaska, o tonu, trajanju, o funkciji toga naglaska u slavenskim jezicima te o melodiji fraze. Pod brojem 5.2. Evelina Grigorova (Евелина Григорова) poredbeno istražujući neke intonacijske karakteristike slavenskih jezika (*Съпоставително изследване на някои интонационни характеристики на славянските езици*) ponajprije vrlo savjesno razmatra pitanje određenja intonacije, a zatim ispituje intonaciju, rečenične tonske konfiguracije u češkom, pa u slovačkom, poljskom, ruskom, ukrajinskom, bjeloruskom, bugarskom, makedonskom, srpskom i hrvatskom te u slovenskom jeziku. Daje podroban opis provedenog eksperimenta i, na kraju, intonacijsku tipologiju.

Kratak šesti odjeljak (str. 299-302), posljednji u prvome dijelu ove knjige, napisali su Irena Sawicka i Stefan Grzybowski, a naslovljen je *Sažetak (Podsumowanie)*. U njemu su slavenski jezici, s nekoliko aspekata, grupirani na "jezike s fonetski određenim mjestom naglaska", "jezike s pomičnim naglaskom i njegovim mjestom određenim morfološki", jezike u kojima se u pitanjima koja sadrže dilemu javlja antikadenca, jezike vokalične i konsonantske, s velikim udjelom konsonantske palatalnosti, s ograničenom količinom mekih fonema i nepostojanjem kombinatornih umekšavanja, jezike s dosljedno ostvarenim jednovršnim slogovima, jezike koji dopuštaju dvovršne slogove, jezike s obzirom na ostvarene asimilacije po zvučnosti / bezvučnosti i dr.

Na stranici 303. naslov je *Synopsis*, što je početak drugoga dijela, u kojemu su tri odjeljka.

Prvi je naslovljen *Jezici sjeverno od Karpata (Języki na północ od Karpat)*.

Pod brojem 1.1. (str. 305-320) Irena Sawicka je prikazala *Poljski jezik (Język polski)*. Prvo (1.1.1.) daje *Sustav vokala (System samogłoskowy)*, za koji kaže da ga čini šest vokalnih fonema, među kojima su dva "i"-fonema: prednji visoki /i/ i prednji sniženi visoki /y/, niski je srednji /a/, a za prednji srednji /e/ i stražnji srednji /o/ kaže da se ostvaruju najniže u odnosu prema analognim fonemima u drugim slavenskim jezicima. Visoki je stražnji /u/ – uz /o/ – jedan od dvaju labijaliziranih poljskih vokalnih fonema. Pod brojem je 1.1.2. *Sustav suglasnika (System spółgłoskowy)*. Ovdje Sawicka, među ostalim, raspravlja o odnosu [ɫ], koji se u istočnoj Poljskoj izgovara i danas, i /u/ (na mjestu staroga /ʌ/), s jedne strane, i, s druge, o odnosu toga /u/ ([u]) i vokala [u] (/u/). Raspravlja također o činjenici postojanja u istočnoj Poljskoj [ɣ], koji može biti stražnjojezični i ždrijelni, a nalazi se uglavnom u posuđenicama u vezi s ukrajinskim i bjeloruskim jezikom. Zadržava se na fonološkoj interpretaciji mekih dvousnenih suglasnika, pokazuje i problem tretiranja [kʲ], [gʲ], a i [xʲ] i, dakako, ne mimoilazi značajno pitanje asimilacije po zvučnosti / bezzvučnosti. Govoreći pod brojem 1.1.3. o sudbini nazalnih vokala (*Los samogłosek nosowych*), pokazuje neujednačenost njihova izgovaranja u raznim pozicijama. U *Prozodiji (Prozodia – 1.1.4.)* donosi, na primjer, tri mogućnosti naglašavanja bloka: *czytałibyśmi*, bez obzira na činjenicu da se poljski dinamički naglasak riječi stabilizirao na predzadnjem slogu, i ustvrđuje također da nije uvijek jednaka priroda toga dinamičkoga naglasaka.

Pod brojem 1.2. (str. 321-330) Edward Warnar je prikazao *Lužički jezik (Język łużycki)*. U *Uvodu (Zawod)* konstatira da, osobito kod mladih naraštaja, postoji velika interferencija lužickosrpske i njemačke fonetike, s jedne strane, i, s druge, da je velik utjecaj načina pisanja na izgovor. U *Naglasaku riječi (Slowny akcent)* kaže da (dinamički) naglasak pada na prvi slog, ali da u starim složenicama može biti i na njihovu drugome dijelu, da u blokovima s prijedlozima prelazi na njih (*'po wsy chodźić, 'na džęło jęzdźić*), što mladi napuštaju, a stariji smatraju nekorektnim, ali i da u riječima uzetim iz njemačkog (*mini'sterstwo*) ostaje na istom mjestu kao u njemačkom, da je na slogu ispred – *ować (grat'ulować, spe'kulować)*. Govori o strukturi sloga (*Struktura złoźki*), pa prelazi na vokalizam (*Wokalizm*) i pomoću trokuta pokazuje "*Serbski wokalowy system*" – 10 vokalnih fonema (nisu na shemi koju daje u kosim zagradama): prednji: *i, ě, e, ε*, stražnji, koji su na istim horizontalama, tj. odgovaraju prednjima po visini: *u, ó, o*, te srednji: niski *a* i nešto viši *y* (niži od *e* i *o*). Ovaj se "*Serbski wokalowy system*" podrobno razrađuje, objašnjavaju se razlike između *gornjo- i donjoluzičkog*. Prikazujući suglasnike (*Konsonantizm*) prvo navodi (bez kosih zagrada) sonante: *w (ł), j, m, n, l, r*. Primjećuje da pod utjecajem njemačkog dvousneni *w* sve više postaje zubno-usneni, da prednjojezični *r* postaje uvularni, da se na mjestu palatalnoga /rʲ/ sve češće ostvaruje [rj]. Dalje navodi tjesnačne (u kosim zagradama): /š/, /ž/, /s/, /z/, /x/, /h/, palatalizirani alofon [ç] stražnjojezičnoga /x/, komentira laringalni /h/, navodi i palatalne

donjoluzičke /š/, /ž/, a zatim (u uglatim zagradama) afrikate: [c], [č], [č'] i, kao posljedicu asimilacije, [ć], [dž]. Kada govori o zatvornima, raspravlja o aspiriranim suglasnicima (bez zagrada) *p^h*, *k^h*. Posebno se (pod 1.2.6.) osvrće na palatalizaciju, pokazujući da se gubi. Za sve vrijeme prikazivanja fonetike / fonologije *lužičkoga* (lužičkosrpskoga) jezika autor ukazuje na određene razlike u gornjo- i donjoluzičkom.

Pod brojem je 1.3. *Ruski jezik (Język rosyjski – str. 331-366)*. Autor je *Fonetike ruskoga književnog jezika (Фонетика русского литературного языка)* Leonid Kasatkin (Леонид Касаткин). Uz broj 1.3.1. naslov je *Glasovi (Звуки – I. Škarić rabi naziv glasnici)*, pa pod brojem 1.3.1.1. počinje opis vokala (*Гласные*) rečenicom: "Osnovni su tipovi vokala ruskoga književnog (standardnog) jezika – [a], [o], [e], [u], [y], [i] ...", nakon čega je dana 1. tablica *Ruskih vokala (Русские гласные)*, u kojoj su već navedeni vokali bez zagrada: prednji visoki *i*, prednji srednji *e*, srednji visoki *y*, srednji niski *a* te labijalizirani stražnji visoki *u* i stražnji srednji *o*. Ispod ove je druga, tablica alofonā ruskih vokala (*Аллофоны русских гласных*), u kojoj su i oni (njih 17) navedeni bez zagrada. (Vidi se da je ruski "osnovni tip" vokala [y] srednji visoki; u poljskome je fonem /y/ prednji sniženi visoki.) Pod brojem su 1.3.1.1.1. dane alternacije vokala (*Чередования гласных звуков*). Za ruski je vokalizam tipična *redukcija nenaglašenih* vokala (osobito uočljiva, do međusobnog preklapanja, nenaglašenih ostvaraja ne visokih vokalnih fonema: s jedne strane /o/, /a/, s druge /e/ – /o/, /a/) a budući da je za ruski konsonantizam tipično postojanje *parova nepalataliziranih / palataliziranih* suglasnika, za vokale je još tipična i njihova manja ili veća zatvorenost ili otvorenost, prednjost ili stražnjost u ovisnosti o suglasnicima koji ih okružuju. Sve te izmjene vokala Kasatkin prikazuje vrlo pregledno i detaljno (i tablicama), ali termin *fonem* (i kose zagrade) uvodi tek u 4. tablici: *Alternacija naglašenih i nenaglašenih vokala (Чередование ударных и безударных гласных)*, u kojoj su fonemi: /u/, /i/, /e/, /o/, /a/, dakle u njoj "osnovni tip vokala" [y] nije fonem, on je alofon fonema /i/ (što znači da je u suvremenomu ruskome standardnom jeziku – i po Kasatkinu – pet vokalnih fonema, kako to vidi *moskovska fonološka škola*). Pod 1.3.1.2. govori se o pravopisnim normama u vezi s vokalima. Suglasnici su obrađeni pod brojem 1.3.2.1. s gledišta načina, mjesta tvorbe, zvučnosti / bezzvučnosti i nepalataliziranosti / palataliziranosti, a pod 1.3.2.2. navedeno je 36 ruskih suglasničkih fonema – među kojima nema /š':/, /ž':/, ali postoji /ɣ/ – i od kojih 30 ulazi u 15 parova po nepalataliziranosti / palataliziranosti.

Pod brojem 1.4. fonetiku i fonologiju suvremenoga ukrajinskoga jezika (*Фонетика і фонологія сучасної української мови*) obrađuje Ljudmyla Homenko (Людмила Хоменко). Nakon *Uvoda (Вступ – 1.4.1.)*, u kojem su uopćena razmišljanja o sadržaju fonetike / fonologije, pod brojem je 1.4.2. *Fonetika (Фонетика)*. Govoreći o artikulacijskoj podjeli ukrajinskih vokala (1.4.2.1.1.) dijeli ih na prednje: [i], [y], [e] i stražnje: [u], [o], [a]. Na istoj su horizontali, tj. visoki su prednji [i] i stražnji [u], sniženi je visoki prednji (u Homenko je visoki srednji) [y], na istoj su horizontali, tj. srednji su prednji [e] i

stražnji [o], nizak je stražnji [a] (navedene vokale u uglatim zagradama i sve ostale ukrajinske vokale u tekstu autorica bilježi ukrajinskim ćiriličnim slovima, a mi latiničnim), što pokazuje i u 1. tablici (bez uporabe zagrada). I u ukrajinskom su jeziku labijalizirani vokali [u] i [o]. Karakteristično je da nema srednjih – [a] je stražnji (kako ga opisuju ukrajinske fonetike), a [y] je prednji sniženi visoki (kao u poljskom). (Dakle, istim se latiničnim slovom y bilježe i poljski prednji sniženi visoki – u poljskoj mu grafiji odgovara isto slovo y, i ukrajinski prednji sniženi visoki – u ukrajinskoj mu grafiji odgovara ćirilično slovo и i, u ograničenom broju pozicija, ćirilično slovo і, i ruski srednji visoki – u ruskoj mu grafiji odgovara ćirilično slovo ъ i, u ograničenom broju pozicija, и.) Premda ne tako izrazita kao u ruskome jeziku, i u ukrajinskome postoji redukcija nenaglašenih ostvaraja vokalnih fonema, do međusobnog preklapanja, a tiče se osobito fonema /y/, /e/, s jedne strane, i – izrazito slabije – /u/, /o/, s druge. Razmatrajući suglasnike (1.4.2.1.2. – dajući ih na početku u uglatim zagradama, ćiriličnim slovima, a mi ćemo i njih, osim [ɣ], bilježiti latiničnim) Homenko ponavlja zanimljivu činjenicu da je u ukrajinskome – osim [p], [b], [m] – i [v] dvousnjeni (postoji i zubno-usnjeni izgovor); [f] ubraja u zubno-usnene, ali kaže da M. Nakonečnyj (Наконецний) i [f] opisuje kao dvousnjeni. Za ukrajinski je karakterističan i ždrijelni tjesnačni [ɣ] (u grafiji mu odgovara ukrajinsko ćirilično slovo р), premda postoji i stražnjojezični praskavi [g] (u grafiji mu odgovara ukrajinsko ćirilično slovo г), koji se rabi u malo riječi. I za ukrajinski je konsonantizam karakteristično postojanje parova čiji su članovi u opoziciji po nepalataliziranosti / palataliziranosti. Međutim, karakteristično je i da postoje polupalatalizirani alofoni nepalataliziranih fonema (koji, prema gledanju većine fonologa, nemaju palataliziranih parnjaka), karakteristično je i postojanje produženih palataliziranih suglasnika (nastalih kao posljedica *progresivne* asimilacije na mjestu gdje je – kao u hrvatskome, na primjer – ostvarena jotacija). Tretiranje navedenih suglasničkih ostvaraja kao polupalataliziranih alofona nepalataliziranih fonema, ili kao (samostalnih) palataliziranih fonema, s jedne strane, odnosno kao produženih / dugih samostalnih palataliziranih fonema, ili dvaju uzastopnih jednakih palataliziranih fonema, s druge, dovodi do neujednačenoga gledanja na broj suglasničkih fonema u suvremenomu standardnome ukrajinskom jeziku, a najčešće se govori o 32. Za jednačenje je po zvučnosti ukrajinskih suglasnika (već je rečeno) karakteristično postojanje modela: Z(vučni) + B(ezvučni) = ZB; također je karakteristično da pozicija na kraju iskaza nije pozicija neutralizacije opozicije po zvučnosti / bezzvučnosti. Govori se i o protezama u ukrajinskom i o odnosima [i] – [i̯], [u] – [u̯] – [v] ([H]). Što se naglaske tiče, dinamički je i može biti na svakome slogu.

Pod brojem 1.5. *Bjeloruski jezik (Język białoruski* – str. 401-426) prikazuje Irena Sawicka (konzultantica je teksta bila Anna Miatluk). U uvodu se (*Wstęp*) konstatira da se današnja bjeloruska jezična norma ne naslanja na tradiciju starobjeloruskoga iz XVI. – XVII. st., nego je stvarana u vrlo složenom procesu od početka XIX. do početka XX. stoljeća. *Vokalizam (Wokalizm – 1.5.2.)* počinje predočenjem pomoću trokuta 5 bjeloruskih vokalnih fonema: prednjega

visokoga /i/, stražnjega visokoga /u/, prednjega srednjega /e/, stražnjega srednjega /o/ i srednjega niskoga /a/ – i u bjeloruskomu su labijalizirani /u/ i /o/ (ova shema vokalnih fonema odgovara shemi ruskih vokalnih fonema). Budući da na ostvaraje navedenih vokalnih fonema djeluje okruženje palataliziranih i nepalataliziranih suglasnika, fonem se /i/, što je najuočljivije, ostvaruje kao [i] i [y] (kada je kao i u ruskom: srednji visoki ostvaraj). Izvan naglasaka je, međutim, shema drugačija, ostvaruju se visoki [i] / [y], [u] i niski [a], u kojem se neutralizira opozicija naglašenih ostvaraja fonema /e/, /o/, /a/. Ovakva je redukcija nenaglašenih ne visokih vokalnih fonema – *akanje* / *jakanje* – tipična za bjeloruski jezik. Kada govori o suglasnicima, ne daje broj fonema (najčešće se govori o 32). U bjeloruskome nema palataliziranoga [r'] – u ukrajinskome (s ograničenjima) i u ruskome postoji; [č] je nepalataliziran – kao u standardnome ukrajinskome, u ruskome je palataliziran; ima [ɣ] kao redovitu pojavu – kao i ukrajinski (ali je danas stražnjojezični, ne ždrijelni), ruski ga standardni nema; palatalizirani se [t] i [d] ostvaruju kao afrikate (*cekanje*, *dzekanje*) tako nije u ukrajinskome i ruskome; ima proteze [v] i [ɣ], kao ukrajinski, ali i [j], ruski ih standardni nema; ima afrikate [dʒ] i [dz], kao i ukrajinski, ruski ih nema; i u bjeloruskomu postoje odnosi [i] – [i̯], [u] – [u̯] – [v] ([ʰ]) (za [u] ima i karakteristično slovo *ў*), u ruskome tih odnosa nema; i u bjeloruskome postoje produženi suglasnici – posljedica bivše *progresivne* asimilacije (tretiraju se kao dva uzastopna jednaka fonema), ruski ih nema. Što se naglasaka tiče, dinamički je i može biti na svakome slogu.

Pod brojem 2. su *Jezici koji se ne klasificiraju jednoznačno* (*Języki nie klasyfikujące się jednoznacznie* – str. 427-460).

Pod 2.1., dan je *Bugarski jezik* (*Język bugarski* – str. 427-443) koji opisuje Evelina Grigorova (Евелина Григорова): *Fonetsko-fonološka karakteristika suvremenoga bugarskoga jezika – sustav i tendencije razvoja* (*Фонетико-фонологична характеристика на съвремения български език – система и тенденции на развитие*). *Uvod* (*Увод*) počinje konstatacijom: "Bugarski fonemski sustav ima sljedeća dva glavna obilježja u usporedbi s ostalim slavenskim jezicima: 1) minimalan vokalizam, koji se – za razliku od makedonskoga i skupine istočnoslavenskih jezika – "popunjava" postojanjem stražnjega nelabijaliziranoga vokala /ɣ/; 2) siromašnu distribuciju i kombinatoriku palatalnih suglasnika. ... bugarsku prozodijsku strukturu karakterizira slobodan naglasak. I upravo to obilježje čini dovoljnu podlogu za ostvarenje različitih fonetskih pojava u redukciji nenaglašenih vokala." Ukazuje na ne posve razrađenu normativnu osnovu, pa *Opis bugarskoga fonološkoga sustava* (2.1.2. *Описание на българската фонологична система*) – vokale i suglasnike – daje prema Tilkov / Bojadžiev (*По Тилков / Бояджиев*), Miševa i dr. (*Според Мишева и др.*), Ternes / Vladimirova-Buhtz (*Според Тернес, Владимировова-Буц*), te prema Scattonu (*Според Е. Скатън*). Vokalni se fonemi, prema Tilkovu / Bojadžievu, dijele na prednje: /i/, /e/ i stražnje: /a, ɔ (već zabilježen kao /ɣ/), o, u/; /o/, /u/ su labijalizirani. Miševa i dr. /o/ označuju kao otvoreni /ɔ/, a /a/ im je srednji. Ternes / Vladimirova-Buhtz uvode sedmi vokalni

fonem: reduciranu varijantu vokala [a] i [ɣ]. Scatton, primjenjujući postupke generativne fonologije, uvodi /i/, /ü/, /ä/ i tako dolazi do 9 vokalnih fonema. Među navedenim autorima nema suglasja kada je riječ o nepalatalnosti/palatalnosti/palataliziranosti suglasnika (utjecaju [e] i [i] na prethodni suglasnik). Najbliži su u gledanju na parove nepalataliziranih / palataliziranih Tilkov / Bojadžiev i Scatton. U 2.1.4. tabelarno su prikazani distribucija i spojivost bugarskih fonema, u 2.1.5. raspravlja se o govornom ritmu, a u 2.1.6. dana su neka zapažanja o tendencijama u razvoju fonološko-fonetskoga sustava bugarskoga jezika.

Irena Sawicka pod 2.2. (str. 445-460) prikazuje *Kašupski jezik (Język Kaszubski* – konzultant je teksta Elżbieta Wrocławska). *Uvod (Wstęp)* otkriva izuzetne poteškoće koje ima opisivač fonetike / fonologije kašupskoga (kao općega) jezika zbog izrazito drugačije (nego inače) određenoga područja njegove uporabe. S gledišta fonetike i fonologije uklapa se u tipološku sliku zapadne slavenske periferije – ima najvažnije crte karakteristične za lužički i slovenski: razvijen vokalni sustav, s dvije razine srednjih vokala, i relativno siromašan sustav suglasnika, s malim brojem palatalnih jedinica i tendencijom ka daljnjem sužavanju palatalnosti. Nestanak je u kašupskome suglasničkoga suodnosa nepalatalizirani – palatalizirani, kao i drugdje u slavenskim jezicima, u vezi s nestankom vokalnoga fonema /y/, tj. opozicije /i/ – /y/. (U govoru je [y] ostvaraj fonema /e/ i, rijetko, fonema /i/.) Iznescena je i nezaobilazna primjedba: premda se takvim prikazuje, ne postoji suvremeni općekašupski fonološki sustav – može se govoriti o supostojanju triju. Pa ipak, uvjetno govoreći o općekašupskom kaže se da obiluje fakultativnim, pozicijskim i pozicijsko-fakultativnim varijantama koje dovode do neutralizacije fonoloških opozicija. Navode se četiri prednja vokalna fonema, među kojima je dosta visoki (ili srednji) nazalni, i četiri stražnja, među kojima je i srednji (ili visoki) nazalni, te dva srednja: kašupski *šva* i /ʌ/ – oba s širokom lepezom ostvaraja. Za kašupski je karakteristična i prisutnost diftongizacije. U opisu suglasničkih fonema (izvan okruglih zagrada, dakle kao najprošireniji) navode se sonanti: /m/, /n/, /nʹ/, /j/, /l/, /r/ i 17 šumnika, među kojima su /c/, /dz/, /čʹ/, /džʹ/, /š/, /ž/. Smatra se da ne postoji fonološka opozicija *tvrdi – meki*. U kašupskom se pojavljuju proteze [j], [w], [h]. Naglasak je dinamički – može biti vezan za prvi slog, za predzadnji slog, a na sjeveru je i slobodan, bez ograničenja mjesta.

Pod brojem 3. su *Jezici južno od Karpatā (Języki na południe od Karpat)*.

Prvi među njima – *Češki jezik (3.1. Język czeski)* – opisuje Zdena Palková (str. 461-478). U *Polazištima (Východiska – 3.3.1.)* se kaže da opis glasovne strukture češkoga jezika ima tradiciju od početka 20. st. i uključuje segmentne i suprasegmentne jedinice, a u fonološkom se opisu vidi utjecaj *praške lingvističke škole*. Razvoj se toga opisa sustavno može pratiti u nizu radova, čiji su autori Frinta, Chlumský, Hála, Daneš, Romportl, Palková (1994), kao i u gramatici *Mluvnice češtiny, I* (1986). Za ovo se istraživanje kaže da mu je jedan od ciljeva sustavna provjera starijih nalaza i tradicionalnih predodžbi o

češkome jeziku, na materijalu današnjega razgovornog jezika, što je nametnuto raskorakom između nekada utvrđenoga standarda i današnjega izgovora. Sustavna je pozornost posvećena aktualizaciji podataka o akustičkim obilježjima vokala, osobito kada je riječ o njihovim ostvarajima u govoru mladih. Podrobno su razmotreni, a navode se ovi vokalni fonemi: /i/, /e/, /a/, /o/, /u/ – kratki i /í/, /é/, /á/, /ó/, /ú/ – dugi, od kojih su srednji /a/, /á/. I o suglasnicima se podrobno raspravlja, a navodi se 26 suglasničkih fonema ovim redom: /l/, /r/, /j/, /m/, /n/, /nʹ/, /ř/, /z/, /ž/, /s/, /š/, /v/, /h/, /f/, /x/, /dž/, /c/, /č/, /b/, /d/, /dʹ/, /g/, /p/, /t/, /tʹ/, /k/ (/r/ je sonant, a /ř/ nije, ni /v/ se ne navodi kao sonant, među fonemima nema /dz/).

Ján Sabol prikazuje *Slovački jazyk* (3.2. *Język słowacki* – str. 479-504). Prvo govori o unutarjezičnim i izvanjezičnim čimbenicima koji mogu utjecati / utječu na razvoj foničkih jezičnih sredstava, prelazi na problematiku opisa slovačkoga, s čime se u vezi navode radovi mnogih autora, među kojima su, osim samoga Sabola, Bartek, Dvonč, Jakobson, Král, Liška, Novák, Ondruš, Pauliny, Saporta, Stanislav, Vachek, Zimmermann (i drugi), raspravlja se o stavovima koji proistječu iz gledanja *praške*, s jedne strane, i *moskovske fonološke škole*, s druge. Radi boljega sagledavanja složene problematike Sabol – umjesto triju jedinica triju razina: fona, fonema, morfofonema – uvodi pet jedinica: konkretni fizički segment govora – hipofon (hypofóna), fon, fonem, morfofonem i hipermorfofonem (hypermorfofonéma). Pod 3.2.3. navode se karakteristične crte foničke strukture slovačkoga književnog jezika, a pod 3.2.4. fonološki i ortoepski odnosi glasovnih elemenata u njemu. Fonološki je sustav književnoga slovačkog jezika (*Fonologický systém*) opisno i tabelarno podrobno iznijet u 3.2.5., gdje se navodi 15 vokalnih fonema (kratkih, dugih i dvoglasnih): /i/, /e/, /ä/, /a/, /o/, /u/; /í/, /é/, /á/, /ó/, /ú/; /ie/, /ia/, /io/, /iu/ i 28 suglasničkih – sonanti: /m/, /n/, /nʹ/, /l/, /lʹ/, /r/, /j/, /v/ (Sabolovo je mišljenje o fonološkoj vrijednosti kratkih i dugih slogotvornih [r], [l] iznijeto u tekstu); bezvučni šumnici: /p/, /f/, /t/, /s/, /c/, /š/, /č/, /tʹ/, /k/, /x/; njihovi zvučni parnjaci: /b/, /v/, /d/, /z/, /dz/, /ž/, /dž/, /dʹ/, /g/, /h/ (vidi se da Sabol, što i kaže, /v/ uvrštava u sonante i šumnike).

Kao treći se u ovoj skupini opisuje *Slovenski jezik* (3.3. *Język słoweński* – str. 505-530), autor je opisa Hotimir Tivadar. *Uvod* (*Uvod* – 3.3.1.) počinje konstatacijom da je još Trubar za podlogu slovenskoga pisanoga (književnoga) jezika uzeo govor tadašnjega kulturnoga središta – Ljubljane, što je ostalo do danas, ali da ipak nedostaju odgovarajući, osobito ortoepski rječnici, čemu je razlog izrazito velika razvedenost po narječjima i govorima te raskorak između pisanoga i razgovornoga oblika književnoga jezika. Slovenski *poluglasnik*, na primjer, nema svoje slovo, nisu lako predvidivi zatvoreni i otvoreni [e] i [o], postoji i pitanje fonološkoga značenja trajanja i kvalitete vokala i dr. Na str. 508. grafikon je prepoznatljivosti otvorenih i zatvorenih vokala – vidi se velika prepoznatljivost takvih [e] i [o] i slaba vršnih (u trokutu) vokala /a/, /i/, /u/. Tabelarno se podrobno pokazuju vrijednosti formantata vokala. A pod 3.3.2.4. – *Posebnosti slovenskega samoglasniškega sistema*, sažimajući rečeno, kaže se da suvremeni slovenski književni jezik ima 8 vokalnih fonema: visoke zatvorene –

prednji /i/, stražnji /u/; visoke uske – prednji /e/, stražnji /o/; srednje široke – prednji /ɛ/, stražnji /ɔ/; pravi srednji (poluglasnik) – /ə/; srednji široki niski – /a/, pri čemu je relevantno da postoje kratki i dugi. *Suglasnici – osnovna podjela* dani su u 3.3.3. (*Soglasnici – osnovna delitev*). Ima ih 21 (ako se prihvati i fonem /dž/). Postoji /č/ (nema /ć/ i /đ/), među sonornima je /v/, a nema /lʲ/ i /nʲ/ – depalatalizirani su. Zanimljivi su ostvaraji fonema /l/ i /v/ koji podsjećaju na ukrajinsku i bjelorusku situaciju. I u slovenskome su šumnici na kraju iskaza u poziciji neutralizacije opozicije – ostvaruju se samo bezvučni parnjaci. Mjesto je slovenskoga naglaska slobodno, a on je tonski i dinamički. U 3.3.5. se raspravlja o rečeničnom naglasku i intonaciji, a u 3.3.6. se – na kraju – ukazuje da postoji potreba za novim istraživanjima i novim ortoepskim rječnikom.

Na stranicama 531. – 555., pod brojem 3.4., Ivo Škarić i Damir Horga opisuju *Hrvatski jezik (Język chorwacki)*. U *Razvoju hrvatskog jezika (3.4.1.)* kaže se da se novoštokavština, koja je u temelju "hrvatskoga književnog standarda", može pratiti u tekstovima od XV. st. (dubrovački pisci), a da je "stvarno formiranje današnjeg hrvatskog standarda" započelo početkom XIX. st. idejama Lj. Gaja. Govori se o *Bečkom književnom dogovoru*, V. S. Karadžiću, stvaranju novoštokavskoga književnog standarda, purizmu, ali i snažnim utjecajima višestoljetne tradicije hrvatskoga književnog jezika, čakavskoga i kajkavskog narječja, o odnosu prema hrvatskom standardnom jeziku za vrijeme Drugoga svjetskog rata, poslije njega, o dvjema tendencijama: za unifikaciju hrvatskoga i srpskoga i samosvojnost hrvatskoga jezika, o *Novosadskom dogovoru*, reakciji hrvatske strane – *Deklaraciji o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika*, kasnijim događajima, uključujući i razdoblje poslije stvaranja današnje samostalne hrvatske države. U *Jezičnom normiranju (3.4.2.)* govori se o *klasičnoj normi*, o *uporabnoj ili implicitnoj normi* ili *općeprihvaćenom hrvatskom idiomu*. On se "od klasičnoga ... razlikuje ponajviše u fonemici i fonetici". Uvodi se i pojam *prihvatljiv govor*, koji ima "neke oblike ... negdje između klasičnih i općeprihvaćenih". Slijedi (3.4.3.) *Fonološki opis hrvatskoga*. Na stranici 535. dana je *Tablica 1. Fonološki opis hrvatskih glasnika* "na temelju unutarnjih razlikovnih obilježja", u kojoj se navodi 6 vokalnih fonema, među kojima je – osim prednjih /i/, /e/, stražnjih, labijaliziranih /u/, /o/, srednjega, niskoga /a/ – i prednji, visoki, diftong /^he/ (refleks staroga dugoga *jata*). Navedeno je 26 suglasničkih fonema, među kojima su slogotvorni /r/, neslogotvorni /r/, afrikate /č/, /dž/, /ć/, /đ/ (riječ je dakle o *klasičnom opisu*). Dodani su, također opisani s 12 binarnih obilježja, *alofonski glasnici* (njih 9) i *prozodijski glasnici* (4). Pod 3.4.4. je *Fonetski opis glasnika* i u njemu (str. 541) *Tablica 2. Glasnički repertoar u trima tipovima hrvatskoga*. U *klasičnom i prihvaćenom opisu* vokalnih fonema nema diftonga /^he/, ima ga u *prihvatljivome opisu*. U *prihvaćenome* i *prihvatljivome opisu* nema (ni u okrugloj zagradi) suglasničkoga fonema /dž/, u *klasičnome* ima; u *klasičnome* i *prihvatljivome opisu* postoji /ć/, u *prihvaćenome* ga nema. U *Prozodiji riječi (3.4.5.)* vrlo je dobro opisano sadašnje stanje naglašavanja (uporaba četiriju i triju naglasaka),

prikazano i u *Tablici 3. Usporedni prikaz prozodije u tri tipa hrvatskoga*. Na kraju svega je kratak *Zaključak*.

Pod 3.5. (str. 556-576) Silvana Punišić i Irena Sawicka opisuju *Srpski jezik (Język serbski)*. *Uvod* počinje konstatacijom da srpski fonemski sustav karakterizira bogat vokalizam i ujednačen / siromašan konsonantizam, čemu je razlog "prisutnost dužine samoglasnika na fonemskom nivou ... i odsutnost bogate korelacije mekoće u suglasničkom podsistemu". Dalje se raspravlja o tome tiče li se postojanje *ekavske* i *ijekavske* (u sebi varijantne) *varijante* refleksa *jata* "fonetskog, odnosno fonološkog nivoa", pokazuje se koliko je to ozbiljno teoretsko pitanje, ali i da, ipak, u refleksima *jata* ne treba vidjeti posebne foneme. Na početku *Vokalizma* (3.5.2.) dana je *Tabela 1. Sistem samoglasnika srpskog jezika*, u kojoj je 10 vokalnih fonema: dugi i kratki prednji, visoki: /i:/, /i/, dugi i kratki stražnji, visoki, labijalizirani: /u:/, /u/, dugi i kratki prednji, srednji: /e:/, /e/, dugi i kratki stražnji, srednji: /o:/, /o/, koji "dobijaju laganu labijalizaciju, koja nije obligatorna, ali je obično prisutna, naročito kod dugoga /o:/", dugi i kratki srednji, niski: /a:/, /a/ (suprasegmentno je obilježje ovdje, dakle, pri navođenju vokalnih fonema, odmah uvršteno u njihova distinktivna obilježja i time uključeno u relevantne kriterije za određivanje njihova broja). Kaže se da se uočava tendencija otvaranja kratkih srednjih i zatvaranja dugih srednjih vokala, skraćivanja svih dugih. U *Akcentima* su (3.5.3.) navedene nove pojave i tendencije, među kojima je, kao i u hrvatskome, mogućnost da silazni naglasci ne budu samo na prvome slogu. Kao fonemi koje nije jednostavno jasno odrediti razmatraju se *Slogotvorni vibranti* (3.5.4.): dugi i kratki /r:/, /r/. Sonanti su, unutar *Konsonantizma* (3.5.5.), dani izdvojeno: /m/, /n/, /n'/, /l/, /l'/, /r/, /j/, /v/, a šumnici su prikazani u *Tabeli 2. Sistem srpskih opstruenata*. Pokazuju se njihovi međusobni odnosi – promjene, ispadanja.

Pod brojem 3.6. (str. 577-589) Irena Sawicka je autorica prikaza (konzultantica je bila Elena Petroska) *Makedonskoga jezika (Język macedoński)*. U *Vokalizmu* se (*Samogłoski* – 3.6.1.) na početku kaže da je malo opisa makedonskoga književnog jezika, a ponajprije je to onaj u gramatici B. Koneskog (1967). Makedonski fonološki sustav ima crte južno- i istočnoslavenske, ali i svojstvene središnjem prostoru *balkanskog jezičnog saveza*: nevelik broj palatalnih suglasničkih fonema, nepostojanje asimilacijske palatalnosti, a ima i neke pojave srodne sličnima u grčkom i/ili albanskom. Ima 5 (6) vokalnih fonema: prednji, visoki /i/, stražnji, visoki /u/, prednji, povišeni srednji /e/, stražnji, povišeni srednji /o/, srednji, niski /a/ (i – ne od svih prihvaćeni – srednji, srednji *šva* /ə/, po visini između /a/ i /e/, /o/). Karakteristična je pojava udvajanja (jednakih) i (neposredno) susjedstvo nejednakih vokala, pri čemu se može i ne mora ostvarivati intervokalno [j], o čemu se dosta raspravlja, a govori se i o intervokalnome [v]. Prije prijelaza na opis suglasnika kaže se da je, za razliku od lakog i čestog stvaranja vokalnih skupova, karakteristično pojednostavljivanje suglasničkih. U makedonskome su sonantni suglasnički fonemi: /m/, /n/, /n'/, /l/ ([ɫ]), /l'/, /r/ (neslogotvorni i slogotvorni), /j/ (nije među njima /v/); 19 je fonema šumnika – nema, kao u hrvatskome, /č/, /d/, ali postoje

palatalizirani /kʲ/, /gʲ/ i zvučni /dz/. Niska je učestalost upotrebe palataliziranih i/ili palatalnih suglasnika. Dosta je prostora dano utvrđivanju ostvaraja artikulacije i zvučanja fonema /nʲ/, /lʲ/ i /kʲ/, /gʲ/. Kraj je izraza (i od jedne riječi) pozicija neutralizacije opozicije po zvučnosti / bezzvučnosti: u njoj mogu biti samo bezzvučni šumnički parnjaci. Kada se govori o asimilaciji, kaže se da joj izrazitije podliježu jedino velari. Naglasak je dinamički i – uglavnom – pada na treći slog od kraja (riječi ili izgovorne / fonetske riječi, dakako, ako ima toliko slogova). Ako su dva sloga, naglasak je na drugom od kraja (dakle, jest na prvom, ali u skladu s brojanjem od kraja).

Navedena literatura (*Cytowana literatura* – str. 591-624) napisana latinicom daje se abecednim, a napisana ćirilicom – azbučnim redom.

Na stranicama je 625. – 629. zaključak-sažetak na engleskom: *A Comparative Study of Modern Slavic Languages*, a na stranicama 631. – 636. na njemačkom jeziku: *Die slavischen Sprachen der Gegenwart in vergleichen der Sicht*.

Na stranicama su 637. – 639., već spomenute, *Adresy autorów*.

I na kraju: premda nije sve što je ovdje navedeno – nepoznato, ovaj je zbornik, s toliko (suvremenih) podataka iz fonetike / fonologije i prozodije tolikoga broja slavenskih jezika, s toliko navedene relevantne literature – na jednome mjestu, s tekstovima koje su napisali poznati stručnjaci, doista dobrodošao i nužan svakome tko se tim pitanjima bavi.